

rad 1951-52, s. 209-225); "Turski spomenici u Ohridu" ([Ohri'de Türk eserleri], *Pri-lozi za orijentalnu filologiju...*, V, Sarajevo 1955, s. 111-135); "Glavni Carigradski arhiv i ispisi iz njega" ([İstanbul'da Başbakanlık Arşivi ve muhtevassından özetler], a.e., VI-VII, Sarajevo 1956-57, s. 283-299); "Goethes Interesse für Nasreddin Chodsha" ([Goethe'nin Nasreddin Hoca ilgisi], *Jean Deny Armağanı*, Ankara 1958, s. 31-37); *Osnovi turske gramatike* (Türk gramerinin esasları, Beograd 1962); "Das türkisch-islamische Kulturerbe bei den Jugoslaven" ([Yugoslavya'da Türk-İslâm mirası], *Németh Armağanı*, Ankara 1962, s. 43-59).

Bayraktareviç ayrıca Arap ve Fars dil ve edebiyatları hakkında da pek çok araştırma yayımladığı gibi Belgrad'da çıkan *Politika* gazetesinde de birçok yazı neşretmiştir. Bunların içinde Kosova Savaşı (1-4 Mayıs 1937), Türkler'in menşei (6-9 Ocak 1939), Türk idaresindeki Yugoslav müslümanları (2 Aralık 1940), Türkler'in Belgrad'ı adlandırması (6-9 Ocak 1941) ve Varvar Ali Paşa (23 Temmuz 1967) hakkındaki makaleleri doğrudan doğruya Türk tarihiyle ilgilidir.

Ayrıca Leiden'de basılan *The Encyclopaedia of Islam*'a ve zeyline de Yugoslavya, Balkanlar, Türk ve İslâm kültürleriyle ilgili maddeler yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mariya Cukanović, "Dr. Fehim Bayraktareviç'i Kaybettik", *Sesler Dergisi*, sy. 45, Skopje 1970, s. 21-24; M. Hadzijaheć, "Prof.Dr. Fehim Bajraktarević", *Annali Gazi Husrev-begove Biblioteke*, I, Sarajevo 1972, s. 132-134; İsmail Eren, "Prof.Dr. Fehim Bayraktareviç", *TDED*, XX (1972), s. 193-195; a.mlf., "Fehim Bayraktareviç", *GDAAD*, II-III (1973-74), s. 181-216 (etrafli bibliyografyası ve bir resmi ile).

SEMAVİ EYİCE

BAYRAM

Dinî veya millî açıdan
özel önemi olan ve topluca
kutlanan gün.

A) Etimolojisi. Kâşgarlı Mahmud'un tesbitine göre kelimenin aslı Farsça *bez-rem / bezrâm* (بذرم / بذرام) olup "sevinç ve eğlence günü" demektir ve *beyrem / bayram* telaffuzu Oğuzlar'a aittir (*Dîvânü Lugâti't-Türk Tercümesi*, I, 263, 484; III, 176). Steingass'ın sözlüğüne *bezrâm* imlâsıyla aldığı ve "çok neşeli yer" şeklinde açıkladığı (*Dictionary*, s. 166), Doerfer'in ise Farsça'ya Eski Türkçe'den geçtiğini söylediği (*TMEN*, II, 384-385) ke-

limenin etimolojisi yapılamamış, hangi dilden geldiği ve tam anlamı bulunamamıştır. Ancak Farsça'da her zaman görülebilen *z / z* (ز / ز) değişimi (bk. Steingass, s. 556) göz önünde tutulduğunda kelimenin aslının Farsça olması ve *bez(m)-râm* şeklinde tahlil edilmesi muhtemel görülmektedir. Bu takdirde *bezrâm*ın, *bezm* (بزم) "yiyip içme, konuşup eğlenme meclisi" kelimesinin *m* sesi düşmüş şekli olan *bez* (بز; Şükûn, I, 323) ile "hoş ve sevinçli" anlamını taşıyan *râm* (رام; Steingass, s. 564; Şükûn, II, 987) kelimesinin birleştirilmesi sonucu elde edilmiş, "neşeyle konuşup eğlenme, yiyip içme meclisi" anlamında bir birleşik isim olduğu kabul edilebilir.

Bayram kelimesinin Arapça'sı, sözlüklerde "âdet halini alan sevinç ve keder; bir araya toplanma günü" anlamlarıyla karşılanan *İddir* (el-ıyd / العيد). Bu kelimenin aslının ise *ıvd* (عود) olduğu ve "tekrar dönmek" anlamını taşıdığı bilinmekte ve bu durum İbnü'l-A'râbi ve Zebîdî gibi lügatçılar tarafından, "çünkü o her yıl yeni bir sevinçle döner" şeklinde yorumlanarak mevsimlerin dönmesine bağlanmaktadır (geniş bilgi için bk. Lane, V, 2190). Araplar'ın en büyük bayramı hacdır. Arapça'da "ziyaret etmek" şeklinde de açıklanan *hac* (الحج) "geri dönme, tekrar gitme" kelimesi İbrânîce'de "bayram" anlamında kullanılmakta olup (*hag*), *hvg* (bir şeyin etrafında dönme, dolanmak) kökünden gelmektedir (Cohn, s. 209, 213). Öte yandan hac ibadetinin en önemli rükünlerinden biri *ta-vâftır* (Kâbe'nin etrafında dönmek). Bu rükünün diğer adı ise *dvr* (دار / دور) "devretmek, dönmek" kökünden türeyen *devârdır* (الدوار) ve bu kelimenin de anlamı "bir şeyin etrafında dönme, dolanma"dır. Böylece tarihin ilk çağlarından beri Arabistan yarımadasının en önemli kült merkezi olan Kâbe'nin etrafında dönme ibadetine, hepsinin de kelime anlamı "dönme" olan hac, id, tavaf ve devârdan zamanla idin Arapça, Süryânice ve İbrânîce'de, haccın ise yalnız İbrânîce'de "bayram" anlamını kazandığı anlaşılmaktadır (Sür. 'İdâ, "bayram, tatil" [E², III, 1007]; İbr. *mô'adê Yahweh* "Yahve'nin bayramları" [NBD, s. 420]; Ar. *muâ-yede* "bayramlaşma"). İd kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de bir defa zikredilir (el-Mâide 5/114), hadis-i şeriflerde ise çok geçmektedir.

B) İslâm Öncesi. Bayramlar toplumların hayatında görülen olağan üstü gün-

lerdir. Bu günlerde yaşanan heyecanın derecesi insanların ahlâk anlayışları ile orantılı olmakta ve bazı toplumlarda başka zaman yapılması hoş karşılanmayan, hatta suç oluşturan hareketlerin dahi bayramlarda büyük bir serbestlik içinde yapılabildiği görülmektedir. Meselâ Katolik ve Protestanlar'da büyük perhiz (Paskalya'dan önceki kırk gün) arefesine rastlayan karnaval ve faşing kutlamaları, bugün "toplucu deşarj olma" şeklinde yorumlanan bir eğlenme çılgınlığına (Faschingstorheiten) dönüşmüş durumdadır (özellikle Rio karnavalı ve Münih faşingi).

Fazla iş günü kaybına ve çeşitli savurganlıklara sebebiyet verdiği için sayıları mümkün olduğu kadar azaltılan bayramların en fazla Eskiçağ'da kutlandığı görülmektedir. Tasvirî sanattan tanınan ilk bayram sahnesi, milâttan önce VI. binyıla ait Çatalhöyük duvar resimlerinde yer almaktadır. Tasvir edilen sahne, bereketli geçen bir avdan sonra boğa tanrının huzurunda yapılan çok hareketli bir toplu dans şeklindedir (bk. Mel-laart, lv. 54-57, 61-64). Çok tanrılı toplum-larda ilkbahar yağmurlarının başlaması, dolayısıyla ilk tohumların toprağa atılması, ilk ürünün devşirilmesi, hasat ve bağ bozumu gibi tarımla ilgili hemen her tabiat olayı ilâhî bir hüviyetle tanrıların evlenmesi, doğurması vb. şekillerde yorumlanarak birer bayramla kutlanmıştır. Dinî bayramların dışında kazanılan yeni zaferler, eski zaferlerin yıl dönümleri, hükümdar ailesinde meydana gelen evlenme ve doğum gibi olaylar, yeni tahta geçmeler de bayramlara konu olmuştur.

Zaman zaman bugün de uygulanan eski bir geleneğe göre hemen bütün toplumlarda en büyük bayram günü mahkûmlar affedilmekte veya cezaları hafifletilmektedir. Bu âdetin tarihe geçmiş en ünlü örneği ise yahudilerin Pesah (hamursuz) bayramı münasebetiyle, Hz. İsa'ya tercih ettikleri haydut Barabbas'ı Kudüs Valisi Pilatus'a affettirmeleridir (Yuhanna, 18/39-40). Bayramlarda dikkati çeken başlıca özellik yeme içmeye fazla yer verilmesidir. Bunun sebebini sadece eğlenmeye zemin hazırlamakta aramak gerekir. Çünkü eğlenmekle ilgisi olmayan dinî bayramlarda da yeme içmenin bayramın gereklerinden olduğu görülmektedir. Nitekim müslümanlar için yılın her gününde oruç tutmak câiz olduğu halde bir aylık farz orucu takip eden ramazan bayramının birinci günü

ile bilhassa fakirlerin et yiyebilecekleri kurban bayramında (dört gün) oruç tutmak yasaklanmıştır. Yine birer dinî bayram sayılabilecek aşure günü ve kandil gecelerinde de özel yiyecekler (aşure çorbası, helva, kandil simidi) yapılmakta ve komşulara dağıtılmaktadır.

Pek çok toplumda dinî olmayan bayramların dikkat çeken bir özelliği de birlikte yapılan rakslardır. Ortak heyecanın doruk noktasına ulaştığı anda orada hazır bulunan insanların el ele tutuşarak yahut el tutuşmadan halka olup döndükleri ve raksettikleri, bu raks veya dönmeyi de genellikle ateş ya da kutsal tanınan bir nesnenin etrafında yaptıkları görülmektedir. Bu durumda bir şeyin etrafında dönme tutkusunu, İslâm tasavvufunda çok sevilen pervanenin alevin etrafında dönmesi motifi gibi, en yüksek sevgi ve vecde geliş tezahürü şeklinde yorumlamak mümkündür ("aşkından pervane kesilmek"). Nitekim İslâmiyet'te en büyük toplu ibadet olan ve ifa edildiği günler bayram kabul edilen hacın en önemli rükünlerinden tavaf da Kâbe'nin etrafında dönmekten ibarettir. Dünyanın en eski mukaddes binasının Kâbe (Âl-i İmrân 3/96) ve bilindiği kadarıyla en az Hz. İbrâhim zamanına kadar giden oradaki toplu ibadet şeklinin de tavaf olduğu (el-Bakara 2/125), hatta bundan dolayı Kâbe'ye "Devvâr" ve "Düvvâr" (etrafında dönülen şey) denildiği (bk. *Li-sânü'l-'Arab ve Tâcü'l-'arûs*, "dvr" md.; Lane, III, 931) göz önüne alındığında bu ibadet şeklinin medeniyet tarihi kadar eskiye gittiği ve daha sonraki devirleri de etkilediği anlaşılmaktadır. Nitekim İbnü'l-Kelbî'den öğrenildiğine göre Câhiliye devri Arapları'nın ibadetleri de tanrı heykel ve sembollerinin etrafında dönme şeklinde idi ve gerek bu ibadete gerekse tapınılan taş a "devâr" (yk. bk.) adı veriliyordu (*Kitâbü'l-Esnâm*, not 237, 306, 371; *İA*, XII/1, s. 65). Genellikle bayramlarda görülen bu ibadet şekline İranlılar, Hindûlar, Budistler ve Romalılar'da rastlandığı gibi Şamanist Türkler'le Kızılderililer'in ve Afrika yerlilerinin de totemlerin etrafında dans ettikleri bilinmektedir.

Câhiliye devri Arapları'nın bayramları hakkında yeterli derecede bilgi mevcut değildir. Ancak aralarında millî birlik bulunmayan ve kabileler halinde yaşayan bu devir Arapları'nın hep beraber kutladıkları bir bayramlarının olmadığı, her kabile ve şehrin kendi geleneklerine göre törenler tertip ettiği bilinmektedir.

Her kabilenin en az bir putu ve her putun da takdis edildiği muhtelif kutlama günleri vardı. Bu günlerde ayrıca pazar ve panayırılar kuruluyor, dinî bayramlar şiir, müzik, içki ve kadınların yer aldığı eğlencelerle birlikte (bugünkü karnavallar gibi) kutlanıyordu (*Kitâbü'l-Esnâm*, not 71). Çeşitli kabileler tarafından ortaklaşa kutlandığı söylenebilecek tek bayram, Hicaz bölgesinin ve özellikle Mekke'nin en büyük bayramı olan hacdır. Zilkade ayında biri Ukâz'da, diğeri Mecenne'de olmak üzere iki panayır (sûk) kurulur, bunlardan sonra Zülmecâz panayırını gelir ve oradan Arafat'a çıkılırdı. Bu günlerde her türlü saldırı, zulüm ve haksızlıktan uzak durulur, en güzel kıyafetler giyilir ve Mekkeliler tarafından uzaktan gelen "Kâbe'nin misafirleri"ne (duyûfı'l-beyt) ev sahipliği yapılırdı. Mekke yakınlarında yılda bir defa kutlanan bir bayram da Zâtü Envât bayramı idi. Zâtü Envât büyük, yeşil bir ağaçtı; Araplar her yıl gelirler, kılıçlarını dallarına asarlar, çevresinde tapınırlar ve kurban keserlerdi. Yine kaynakların yazdığına göre Kâbe'yi tavaf edecekleri zaman da bürdelerini bu ağaca asarlar, Harem bölgesine öylece girmek suretiyle Kâbe'ye olan saygılarını gösterirlerdi. Bu ağacın, Mekke'nin 17 km. kuzeyinde bulunan ısız Hudeybiye vadisindeki, altında Bey'atüşşecer'in (Bey'atü'rüdvan) yapıldığı ve Hudeybiye Muahedesi'nin imzalandığı, Kur'an'da da zikri geçen (el-Feth 48/18) ünlü ağaç olduğu sanılmaktadır. Cahiliye döneminde yanında bir kuyu ile küçük bir tapınak olduğu bilinen bu ağaç, Hz. Ömer tarafından halifeliği sırasında dinden sapmalara sebebiyet vereceği endişesiyle kestirilmiştir (bk. *Kitâbü'l-Esnâm*, not 179; *İA*, V/1, s. 578-579). Bunlardan başka yılda bir defa Zemzem Kuyusu'nun etrafında tören yapılır, böylece suyun bütün yıl eksilmeyeceğine inanılırdı.

Medineliler'in kendilerine has bir millî bayramları yoktu; İranlılar'dan aynen aldıkları iki ünlü Mecûsî bayramını kutluyorlardı. Bu bayramların birincisi ilkbaharın başladığını belli eden Neyrûz, diğeri ise sonbaharın başlangıcı olan Mihricân'dı. Neyrûz kelimesinin aslı Farsça *nev-rûz* olup "yeni gün" demektir. Güneşin koç burcuna girdiği 22 Mart günü kutlanır ve şemsî İran takviminin ilk günüdür; sonradan Sultan Melikşah'ın hicrî 471 (1078) yılında başlattığı hicrî-şemsî Celâli takviminin de (Uluğ Bey takvimi) ilk günü olmuştur. Bu bayram ha-

len İran'ın resmî yılbaşı bayramıdır. Mihricân kelimesinin de aslı yine Farsça *mihir-gân / mihregândır* (sonbahar). Eski İran takviminin ikinci büyük bayramı olan Mihricân, gece ile gündüzün birbirine eşitlendiği yedinci şemsî ayın on altıncı günü kutlanır ve kutlamalar ayın yirmi birinci gününe kadar devam ederdi. Medineliler'in yaptıkları törenlere dair yeterli bilgi mevcut değildir. Câhiliye devrinde Medineliler'in bunlardan başka şehirdeki yahudilerden ve hristiyanlardan aldıkları anlaşılan *yevmü's-seb'* (yedinci gün) ve *yevmü's-sebâsib* (aslı *şe'ânin*) gibi bazı bayramları daha olduğu bilinmekte, ancak bunları da ne şekilde kutladıkları ayrıntılarıyla tesbit edilememektedir.

Yahudi Bayramları. Yılın belirli zamanlarında kutlanan bayramların başlıcaları, üçü daha büyük olmak üzere yedi tane. Pesah (hamursuz). Bayramların en büyüğü olup o gün Mısır esaretinden kurtuluşun yıl dönümü canlandırılmaktadır. Yahudi takviminin ilk ayının on dördüncü günü kutlanmaya başlar ve kutlamalar sekiz gün sürer. O gece Mısır'dan gizlice ve aceleyle yola çıkışın hâtrısını canlandırmak üzere mayasız, tuzsuz ve yarı pişmiş ekmek yapıp bir kuzu veya oğlak kesilerek elde asâ bir süre beklenir. Tevrat okuyarak ve dua ederek oturuşan bayram sofrasında tuzsuz ekmekle acı otlar yenir, dört bardak şarap içilir ve buna sekiz gün devam edilir. Aslında bu bayram, çok tanrılı dönemde mevsimin ilk kuzusunun ekmekle birlikte tanrılara takdim edildiği Eski Mısır ve Ken'an bayramlarının bir devamıdır. Şavuot (haftalar bayramı, Pentakost). Tûrisî-nâ'da Hz. Mûsâ'ya on emrin verilisinin yıl dönümüdür; Pesah'tan elli gün sonra kutlanır. "Turfandalar günü" veya "hasat bayramı" adlarıyla da anılan Şavuot Ken'anîler'in hasat bayramının devamıdır. Roş-ha-şanah (yılbaşı). Yıllık amellerin muhasebesinin yapıldığı mağfîret dilenilen bayram olup aslında Ken'anîler'in yeni yıl bayramıdır. Yom Kipur (kefâret günü). Yılbaşından on gün sonraya rastlayan büyük oruç günüdür; tövbe ve af günü olarak kabul edilir. Hag-ha-sukkot (çardak bayramı). Yom Kipur'dan beş gün sonra kutlanır. Çölde dolaşan yılların hâtrasını yaşatmaktadır. Bu sebeple yedi gün süreyle kırlarda çadır ve çalı çırpı kulübelere oturularak o günlerin canlandırılmasına çalışılır. Purim (kurtuluş günü). Yahudilerin, İran (Pers) Bağveziri Hâmân'ın imha planından, Kral Ahasuerus'-

un (Xerxes [m.ö. 486-465]) yahudi asıllı karısı Hadassah (Ester) vasıtasıyla haberdar olarak kurtulmalarının hâtrısını yaşatır; kurban kesilerek sevinç tezahürleri içinde kutlanır. **Hanukkah** (ışıklar bayramı). Selevkoslu Kralı IV. Antiokhos'un ibadete kapatıp kirlettiği Mescid-i Ak-sâ'nın Judas Maccabaeus tarafından kurtarılıp tekrar ibadete açılmasını (m.ö. 164) canlandırır; büyük şenliklerle kutlanır.

Yahudilerin bunlardan başka, bir taneşi hiçbir iş yapmadan geçirdikleri **Sabbath** "yedinci gün" (yevmü's-seb', cumartesi; hristiyanlarda pazar) olmak üzere başka bayramları da bulunmaktadır. Yahudi bayramlarının genel karakteri, tarihte yaşanmış önemli olayların her yıl canlandırılması, hâtralarla kin ve intikam duygularının daima canlı tutulmasına çalışmasıdır.

Hristiyan Bayramları. Muhtelif kiliselere, özellikle Katolik ve Ortodokslar'a göre bazılarının tarihleriyle çeşitli özellikleri değişen hristiyan bayramlarının başlıcaları şunlardır: Noel bayramı. Aralık ayı sonunda kutlanan Hz. İsa'nın doğum yıl dönümüdür. Bu bayramın sembolü olan çam ağacının menşei, Baltık kıyılarında yaşamış putperest Tötonlar'ın 25 Aralık gece yarısı ormandan kestikleri bir çam ağacını eve götürüp tapınmaları geleneğidir. **Paskalya yortusu.** Nisan'ın 15'inden sonraki pazar günü kutlanmaya başlar ve bir hafta sürer. Hristiyan inancına göre Hz. İsa'nın ölümünden üç gün sonra dirilmesinin hâtırasıdır. **Transfigürasyon** (tecellî). Paskalya'dan 100 gün sonra, Hz. İsa'nın Tabor dağında üç havârisinin gözüne beyazlar içinde görünerek ruhaniyete intikal edişinin kutlanmasıdır. **Meryem Ana günü.** Ağustos ayının ortalarına gelen pazar günü kutlanır; Hz. Meryem'in iffeti dile getirilir, özellikle kadın ve kızlara telkinlerde bulunulur. **Haç yortusu.** Eylül'ün 14'ünde yapılır; Sâsânîler'in 614 yılında Kudüs'ü istilâları sırasında, Hz. İsa'ya ait olduğu kabul edilen mezarın üzerindeki türbeden (Merkad-i İsa, Saint-Sépulcre) İran'a götürüldükleri kutsal haçı, karşısında mağlûp oldukları Bizans İmparatoru Herakleios'a geri vermeleri ve haçın 14 Eylül 629'da eski yerine konulması ile ilgili kutlamalardır.

Hristiyan bayramları da yahudilerinki gibi müslüman bayramlarından farklı olarak birinci planda Allah'a yaklaşmayı ve mağfiret dilemeyi hedef almayan, daha çok yaşanmış hâtraları canlandırma ya yönelik kutlamalardır ve putpe-

restlik dönemlerinin birçok izlerini taşımaktadır.

Eski Türkler'de Bayram. Osman Turan, Kâşgarlı Mahmud'un bayram kelimesini açıklarken, "İslâm'dan önce Türkler'in id günü yok idi" demesini haklı olarak, "İslâmî bayramları yoktu" şeklinde anlamakta ve elde yeterince yazılı belge bulunmamasına rağmen Türkler'in İslâmiyet öncesinde birçok bayramlarının mevcut olduğunu söyleyerek bunlara dair çeşitli bilgiler vermektedir (İA, II, 421-422). Bu bilgiler arasında, Hunlar'ın devlet büyüklüklerinin her yılın başında hükümdarın karargâhında toplanarak yer ve gök tanrılarına kurban kestikleri, beşinci ayda da Ötüken'e yakın bir yerde yine kurban kesildiği ve büyük törenler tertip edildiği yer almaktadır. Her bakımdan Hunlar'ın devamı sayılabilecek olan Göktürkler'de de halkın beşinci ayın ilk yarısında Gök Tanrı'ya ve yerin ruhlarına kurban keserek büyük bir bayram yaptıkları bilinmektedir. Ayrıca Çin kaynaklarından, Göktürk asilzâdelerinin Ötüken'de atalarının çıktığına inandıkları mağaraya giderek takdis merasimi yaptıkları öğrenilmektedir. *Dede Korkut Kitabı*'nda anlatılan Bayındır Han'ın yıllık toyları da birer özel bayram olarak kabul edilebilir (geniş bilgi için bk. a.y.).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "âvd", "dvr", "hcc", "tvf" md.leri; *Tâcü'l-'arûs*, "âvd", "dvr", "hcc", "tvf" md.leri; *Dîvânü lugâti't-Türk Tercümesi*, I, 263, 484; III, 176; Lane, *Lexicon*, II, 513-515; III, 930-932; V, 1892-1894, 2188-2192; Steingass, *Dictionary*, s. 166, 556, 564, 1354, 1433; Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat*, I, 323; II, 987; Doerfer, *TMEN*, II, 384-385; Räsänen, *Versuch*, s. 54; Clauson, *Dictionary*, s. 308; M. M. Cohn, *Nouveau Dictionnaire Hebreu Français*, Tel-Aviv 1983, s. 209, 213; İbnü'l-Kelbî, *Kitabü'l-Esnâm: Putlar Kitabı* (trc. ve nşr. Beyza Düşüngen), Ankara 1969, not 71, 179, 195, 237, 306, 371; J. Mellaart, *Çatalhöyük. Stadt aus der Steinzeit*, Bergisch Gladbach 1967, IV, 54-57, 61-64; J. C. Rylaarsdam, "Feasts and Fasts", *IDB*, II, 260-264; D. Freeman, "Feasts", *NBD*, s. 420-421; R. Reynolds, "Festival", *EAM*, XI, 153-157; E. L. Sheppard, "Feast and Festival", *EBr*, IX, 125-128; Osman Turan, "Bayram", *İA*, II, 420-422; A. J. Wensinck, "Hacc", *İA*, V/1, s. 15-16; a.mlf., "(The Pre-Islamic) Hadjidi", *EI*² (İng.), III, 31-33; H. Lammens, "Hudeybiye", *İA*, V/1, s. 578-579; "İd", *İA*, V/2, s. 931-932; Fr. Buhl, "Tavâf", *İA*, XII/1, s. 65-66; a.mlf., "Kudüs", *İA*, VI, 954-955; E. Mittwoch, "İd", *EI*² (İng.), III, 1007.

SARGON ERDEM

C) İslâmî dönem. 1. Dinî Hükümler. İslâm dininde ramazan ve kurban olmak üzere iki bayram vardır. Arapça'da **îdül-fitr** ve **îdül-adhâ** şeklinde adlandırılan

her iki bayram da hicretin 2. yılından itibaren kutlanmaya başlanmıştır. Esasen ramazan orucu ilk defa bu yıl farz kılınmış, bu ayı oruçla geçiren müminler sonrakı ayın (şevval) ilk üç gününü bayram olarak kutlamışlardır. Bu sebeple bu bayrama ramazan bayramı veya bayramdan önce fitre (fitir sadakası) verildiği için fitir bayramı denilmiştir. Türkiye'de bazı çevrelerde muhtemelen bayramda şeker, lokum ve tatlı ikramı şeklinde öteden beri var olan gelenekten dolayı buna şeker bayramı da denilmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in uygun olmayan bazı isimleri değiştirmesi ve özellikle dinî terim ve kavramların muhafazası konusunda hassasiyet göstermesi, bu şekilde bir adlandırmanın doğru olmayacağını göstermektedir. Hicrî takvimin son ayı olan zilhiccenin onunda başlayan ve dört gün devam eden kurban bayramı ise bu günlerde kurban kesildiği için bu adla anılmıştır. Hac ibadeti hicretin 9. yılında farz kılınmakla birlikte kurban kesilmesi ve kurban bayramı namazı, oruç ibadeti ve ramazan bayramı gibi hicretin 2. yılında teşrî' kılınmıştır. Ramazan bayramında müminler bir önceki ayı ibadetle geçirmenin ve Allah'ın rahmetine nâil olma ümidinin sevincini taşırlar. Kurban bayramı ise Hz. İbrâhim'in oğlu İsmâil'i kurban etmek istemesi ve İsmâil'in de buna razı olması, nihayet Allah'a karşı gösterilen büyük sadakatin karşılığı olarak hayvan kurban edilmesinin hâtrasını taşımakta ve müminler bu günlerde kurban kesmek suretiyle bu iki peygamberin Allah'a karşı verdikleri başarılı imtihanın sevincini yaşamaktadırlar. Özellikle hacca gidenler ifa ettikleri hac ibadeti sırasında bu hâtraları diğerleriyle de takviye ederek kurban bayramının sevincini daha büyük bir heyecanla tadarlar. Ayrıca bu iki bayramın, İslâm toplumunun eski dönemlerin izlerinden arınması ve müstakil bir kimliğe bürünmesinde de rol oynadığını söylemek gerekir. Nitekim Medine'ye hicret ettikten sonra, bura sakinlerinin İran'dan alınma Nevruz ve Mihricân bayramlarını kutladıklarını gören Hz. Peygamber, "Allah sizin için o iki gün'den daha hayırlı iki güne, kurban ve ramazan bayramlarıyla değiştirmiştir" (*Müsned*, III, 103, 235, 250; Ebû Dâvûd, "Şalât", 245; Nesâî, "Şalâtü'l-İdeyn", 1) meâlindeki hadislerle İran menşeli bu iki bayramın kutlanmasını yasaklamıştır.

"Bu günümüzde yapacağımız ilk şey namaz kılmaktır" (Buhârî, "İdeyn", 3; Müslim, "Edâhî", 7) meâlindeki hadise